

DOI 10.31865/2414-9292.23.2025.334858

УДК 373.3.015.31:316.61:159.942

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ОСВІТНІХ РИЗИКІВ

Сергій Недовіз

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Дніпро, Україна

ORCID ID 0009-0007-8767-2879

sergeinedoviz@gmail.com

Ірина Решетова

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління та адміністрування

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Дніпро, Україна

ORCID ID 0000-0002-2177-6081

irina_sotskaya@ukr.net

Анотація. Освітні ризики спричиняють появу утрат як у сформованості соціально-емоційних навичок здобувачів початкової освіти, так і в темпі й траєкторії їх розвитку в кожній дитини. При цьому в українських школах наразі не налагоджено системний розвиток соціально-емоційних навичок, що є складниками емоційного інтелекту. З огляду на це автори статті здійснили спробу узагальнення особливостей соціально-емоційного розвитку учнів початкових класів України, які зазнають впливу освітніх ризиків. У результаті було виділено найбільш вагомі особливості соціально-емоційного розвитку учнів початкових класів, що перебувають в умовах освітніх ризиків: значний розрив у сформованості складників емоційного інтелекту; активне формування соціальних та комунікативних навичок; слабка особистісна рефлексія та егоцентризм; гендерні відмінності в соціально-емоційному розвитку; неоднозначний вплив освітніх ризиків на розвиток соціально-емоційних навичок учнів; більша ефективність фізичних практик розвитку емоційного інтелекту; індивідуальні відмінності в соціально-емоційному розвитку. Автори дійшли висновку, що організуючи роботу із соціально-емоційного розвитку здобувачів початкової освіти, діагностику та надолуження утрат у цій сфері розвитку особистості, педагог має зважати на ці особливості, що допоможе надолужити втрати в становленні емоційного інтелекту учнів та вибудувати ефективну індивідуальну траєкторію розвитку соціально-емоційних навичок, що зазнали впливу освітніх ризиків.

Ключові слова: учні початкових класів; емоційний інтелект; соціально-емоційні навички; освітні ризики.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасні суспільно-політичні процеси в Україні позначаються на всіх соціальних інституціях, зокрема і на освітній галузі, спричиняючи появу освітніх ризиків та відповідних освітніх утрат. Однак найбільше нестабільні умови протікання освітнього

процесу в закладах загальної середньої освіти України за будь-якого його формату впливають на психоемоційну сферу учнів початкових класів. Формування умінь і навичок ефективно керувати своїми емоціями, перебувати в гармонії з навколишнім середовищем, налагоджувати успішну соціальну комунікацію та самоідентифікуватися ускладнюється в умовах військових дій, дистанційного навчання, поширення впливу штучного інтелекту на всі сфери життєдіяльності. Значні втрати ці та інші освітні ризики спричиняють як у відповідній віку сформованості соціально-емоційних навичок здобувачів початкової освіти, так і в темпі й траєкторії їх розвитку в кожній дитини.

Більша частина освітніх ризиків оприявнилася від початку ХХІ ст. в усіх країнах світу: цифровізація всіх сфер життя, пандемія, дистанційна освіта, штучний інтелект та ін., а для України поряд з дією на роботу освітньої галузі цих чинників від 2022 р. найбільший освітній ризик становить війна. Учені справедливо зазначають, що під час військових дій психологічне здоров'я учнів зазнає таких негативних впливів: відчуття безпорадності, стрес та тривога через небезпеку, недостатня підтримка з боку сім'ї та середовища, переживання страху, посттравматичний розлад та ін. (Коваль, & Запорожець, 2024).

Відповіддю освітянської спільноти на практичні потреби виявлення й надолуження втрат у соціально-емоційному розвитку здобувачів освіти стала міжнародна програма соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН) для системи дошкільної та шкільної освіти, що використовується в країнах США, Чилі, Колумбії, Бразилії, Австрії, Німеччині, Швейцарії, Іспанії, Італії та Індії та ін. Українські педагоги, урядові та громадські організації активно включилися до цього процесу від 2019 р. (*СЕЕН-путівник*, 2023). Нині у 26 українських школах проводиться апробація програми СЕЕН у межах загальнонаціонального шкільного експерименту за участю Інституту модернізації змісту освіти, Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук (*Про проведення Всеукраїнського експерименту*, 2019).

Разом зі спробами організувати соціально-емоційну підтримку учнів закладів загальної середньої освіти, зокрема і початкових класів, цей процес наразі не є системним, бо відображається на рівні варіативного курсу або частини учнів, охоплених експериментальною діяльністю. При цьому суттєвий вплив освітніх ризиків на соціально-емоційний розвиток учнів початкових класів вимагає напрацювання теоретичних та практичних засад соціально-емоційної підтримки здобувачів початкової освіти для їх опанування вчителями початкових класів і застосування в професійній діяльності на сталій основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові доробки О. Елькіна, О. Марущенка, О. Масалітіної та ін. (2023), Т. Котик (2020), С. Лавренюк (2024),

О. Мельник (2020), М. Шпак (2018) та ін. сформуvalи основні теоретичні засади становлення й розвитку емоційного інтелекту учнів початкових класів через урахування психологічних засад вікового розвитку особистості та адаптацію закордонного досвіду соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН) на національному ґрунті. О. Елькін, О. Марущенко, О. Масалітіна та ін. (2023), О. Елькін, О. Марущенко, Г. Бичко та ін. (2024) розробили теоретичні та практичні навчально-методичні матеріали для СЕЕН в початковій школі, зокрема програми для вибіркового курсу СЕЕН для учнів 1–2-х та 3–4-х класів, інструментарій для дослідження соціально-емоційних навичок, методичні рекомендації для педагогів, батьків та ін. Вплив освітніх ризиків, зокрема і воєнного стану, на формування емоційного інтелекту учнів початкових класів досліджували О. Елькін, О. Марущенко, О. Кондратенко, Т. Дрожжина (2022), Т. Коваль, М. Запорожець (2024), І. Хижняк, І. Мартиненко, Г. Афuzова, В. Кротенко (2024) та ін.

Наявні наразі наукові узагальнення та результати практичних досліджень дозволяють визначити, що молодший шкільний вік є ключовим періодом розвитку емоційного інтелекту дитини: психологічні та емоційні переживання, що виникають в цей час, можуть мати тривалий вплив на подальший розвиток дитини. Саме тому початкова освіта є надважливим освітнім щаблем для формування емоційного інтелекту, адже, характеризуючи людей з високим рівнем його розвитку, учені зазначають їхню гнучкість до змін, знання і використання своїх сильних сторін та зон росту, уміння проявляти емпатію, розуміти почуття інших та реагувати на них, досліджувати та цікавитися новинками тощо. Разом з одностайним визнанням усіма учасниками освітнього процесу та науковцями цього факту, наразі в українських школах не налагоджено системний розвиток соціально-емоційних навичок, що є складниками емоційного інтелекту. Найбільше на ньому позначаються військові дії на території країни, що вимагає оперативного реагування усієї освітньої системи, а для цього потрібне напрацювання й узагальнення теоретичних засад формування й розвитку соціально-емоційних навичок з урахуванням дії подібних освітніх ризиків.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення особливостей соціально-емоційного розвитку учнів початкових класів України, які зазнають впливу освітніх ризиків, задля формування теоретичних засад проблеми розвитку емоційного інтелекту дітей у освітньому процесі початкової школи.

Результати дослідження. Емоційний інтелект (іще – EI, EQ) учені здебільшого визначають як сукупність соціально-емоційних навичок людини:

здатність ідентифікувати й інтерпретувати емоції свої та інших людей, регулювати емоційні стани, співпереживати й успішно співпрацювати на основі ефективної соціальної комунікації. При цьому самі соціально-емоційні навички визначаються як індивідуальні здатності й характеристики людини, необхідні для навчання, професійної діяльності, соціальної взаємодії, загальної життєвої успішності (Коваль & Запорожець, 2024; Котик, 2020; Лавренюк, 2024; Мельник, 2020; Хижняк, Мартиненко, Афузова, & Кротенко, 2024; Шпак, 2018).

Успішна комунікація, адекватне й повноцінне сприйняття навколишньої дійсності, засвоєння етичних та моральних норм, ціннісні установки та життєві принципи залежать від рівня сформованості емоційного інтелекту дитини. Емоційний інтелект порівнюють з «повітряною подушкою», яка у будь-якій ситуації втримає «на плаву», допоможе максимально активізувати свої ресурси в разі кризової життєвої ситуації, налаштувати систему дружніх і відкритих взаємин з навколишнім середовищем, уникнути згубного впливу стресу, адже провідними функціями емоційного інтелекту виступають стресозахисна та адаптивна (Коваль, & Запорожець, 2024; Лавренюк, 2024).

Згідно з науковими дослідженнями, від рівня EQ також залежить IQ: діти з розвиненим емоційним інтелектом краще навчаються в школі, більше читають, частіше займаються спортом та мистецтвом, мають менше шансів на розвиток психічних та емоційних проблем у майбутньому. Розвиток емоційного інтелекту допомагає дітям стати більш чутливими до емоційних потреб інших осіб, що сприяє підтримці позитивних міжособистісних відносин, розвиває їхню здатність ефективно взаємодіяти з навколишнім світом та вирішувати конфлікти, легше адаптуватися до нових ситуацій та викликів, вибудувати особистісну ідентичність та розуміння своїх сильних сторін, розвивати стресостійкість та ефективні методи управління стресом (Елькін, Марущенко, Кондратенко, & Дрожжина, 2022; Котик, 2020; Коваль, & Запорожець, 2024; Лавренюк, 2024; Хижняк, Мартиненко, Афузова, & Кротенко, 2024).

Разом з тим емоційний інтелект, на відміну від емоційності, не передається генетично, і його потрібно розвивати, для чого дитині потрібна підтримка дорослих. Т. Котик (2020) зазначила, що розвиток інтелектуальних центрів мозку залежить не від генетичних чинників та зовнішніх стимулів, а від зворотного зв'язку зі спонтанною й експресивною активністю людини. Науковці наголошують на вирішальному впливі соціальних чинників на розвиток емоційного інтелекту дитини, основу якого становить емоційна чутливість, а сформувати її можливо лише через соціальні контакти і зразки поведінки в найближчому середовищі. В умовах освітніх ризиків відкрита соціальна комунікація часто порушується чи унеможлиблюється, а дистанційна освіта, яка

має свої переваги, не володіє тим арсеналом емоційності та відкритості у спілкуванні, що «живе» спілкування (Коваль, & Запорожець, 2024; Хижняк, Мартиненко, Афузова, & Кротенко, 2024).

Важливо розуміти, що в молодшому шкільному віці вагомим поштовхом до розвитку емоційного інтелекту виступають як загальні вікові особливості, так і соціальні зміни. Початок навчання в школі кардинально змінює весь стиль життя дітей: режим дня, нові норми і правила поведінки, права і обов'язки, процес навчання, коло спілкування, спектр нових відчуттів і емоцій. Значний вплив на активний розвиток емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці справляє також формування його когнітивної бази: у межах опанування предметів початкової школи, найбільше мовно-літературної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької освітніх галузей, діти вчаться впізнавати й називати емоції і почуття, визначати візуальні та поведінкові ознаки різних емоцій, дізнаються про прийоми керування різними емоційними станами тощо.

Відтак соціально-емоційний розвиток учнів початкових класів спрямовано на формування й постійне вдосконалення їхніх соціально-емоційних навичок, адже вони є засобом успішної суспільної взаємодії, пізнання себе, найважливішим надбанням дитини молодшого шкільного віку, що характеризується особливою сенситивністю до засвоєння норм і правил суспільної комунікації. Т. Котик (2020) зауважила, що дитина, яка не досягає достатнього рівня емоційного розвитку до 10–11 років – віку, що вирізняється найбільшою пластичністю кори головного мозку і майже необмеженими інтелектуальними можливостями, на пізніших вікових етапах не може вибудувати успішний життєвий шлях через проблеми соціалізації. Соціально-емоційний розвиток дитини відбувається поетапно, і розпочинається вже з моменту народження. Учені зазначають, що від 1-го року життя немовлята вже можуть виражати свої потреби та розпізнавати емоції інших людей. Важливу роль у розвитку емоційного інтелекту відіграє дитячий садок, центр розвитку і под., де діти спілкуються зі своїми однолітками, навчаються розрізняти і відчувати елементарні емоції інших та свої (Лавренюк, 2024; Хижняк, Мартиненко, Афузова, & Кротенко, 2024; Шпак, 2018).

Науковці визначили, що за звичайних умов емоційний інтелект починає активно формуватися вже в дітей старшого дошкільного віку, оскільки у віці 5–6 років діти багато взаємодіють, часто комунікують між собою, однак їхні емоції мають переважно ситуативний характер і насамперед є важливою передумовою розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці (Котик, 2020; Лавренюк, 2024; Мельник, 2020; Шпак, 2018). Дитина 6-ти років, коли

здебільшого відбувається вступ до початкової школи, уже має розуміти чітко виражені почуття інших, а також визначати власні емоції та проявляти емпатію – здатність «зчитувати» емоційний стан іншої людини та співпереживати їй (Хижняк, Мартиненко, Афузова, & Кротенко, 2024). Однак учні, які не мали тривалого спілкування з колективом чи групою однолітків у дошкільний період, засвоюють ці базові соціально-емоційні навички лише під час спілкування з дорослими, яким не притаманна настільки яскрава вираженість як позитивних, так і негативних емоцій, і рівень соціально-емоційного розвитку таких дітей уже потребує корекції та інтенсивного впливу на момент вступу до початкової школи. Саме тому педагогу початкової школи важливо знати вікові особливості соціально-емоційного розвитку учнів молодшого шкільного віку.

Аналіз науково-методичної літератури (Елькін, Марущенко, Кондратенко, & Дрожжина, 2022; Котик, 2020; Лавренюк, 2024; Мельник, 2020; *Національний звіт*, 2024; Хижняк, Мартиненко, Афузова, & Кротенко, 2024; Шпак, 2018), узагальнення результатів практичних досліджень дозволили узагальнити типові обумовлені впливом освітніх ризиків особливості соціально-емоційного розвитку сучасних українських здобувачів початкової освіти:

1. *Значний розрив у сформованості складників емоційного інтелекту.* На початок навчання в школі лише частина учнів виявляють уміння розпізнавати й ідентифікувати власні й чужі емоції, однак навіть у них слабо виявляється здатність установлювати причиново-наслідкові зв'язки між переживаннями та їх проявами, контролювати емоції, стримуючи чи виявляючи їх відповідно до ситуації та норм поведінки. Більшість же здобувачів та здобувачок початкової освіти не вміють, не усвідомлюють важливості і не прагнуть розуміти емоції інших і свої, тому здебільшого неадекватно реагують на емоційні вияви інших людей, (за винятком базових емоцій страху й радості), не здатні контролювати власні емоції, особливо негативні, вирізняються емоційною необізнаністю, відсутністю самомотивації. В умовах освітніх ризиків ці розриви є помітнішими і можуть стати для менш емоційно розвинених дітей причиною «замикання в собі», що вплине на весь подальший розвиток їхнього емоційного інтелекту.

2. *Активне формування соціальних та комунікативних навичок.* Дитина входить в шкільне оточення, де розвиває соціальні навички: навчається спілкуватися з однолітками, розуміти соціальні правила та взаємодіяти в групі. Відповідно у неї активніше розвивається мовлення та навички комунікації: збагачується, уточнюється та активізується словниковий запас; опановуються різні способи вираження думок та емоцій; висловлювання адаптується до умов ситуації спілкування та ін. Мовленнєва комунікація є основою спілкування і відповідного розвитку емоційного інтелекту дитини, тому важливість якісної

організації уроків освітньої галузі «Мови і літератури» є наріжним каменем у формуванні її емоційного інтелекту і водночас одним із провідних шляхів розвитку соціально-емоційних навичок. Особливо важливою в цьому плані є читацька діяльність, під час якої учні засвоюють певні норми соціальних контактів, тренуються у визначенні емоцій та почуттів персонажів, вправляються в передаванні емоцій голосом тощо.

3. *Слабка особистісна рефлексія та егоцентризм.* Здобувачі початкової освіти загалом слабо володіють емпатією. Почуття інших людей їх здебільшого не зацікавлюють, поштовхом до дій чи комунікування з іншими зазвичай виступають власні потреби. Разом з тим у молодшому шкільному віці чітко виявляються симпатії та антипатії до однолітків, старших дітей та дорослих, тому важливо повсякчас привертати увагу учнів до почуттів інших людей, емоцій, які викликають ті чи ті комунікативні стратегії. Використовуючи притаманний цьому віку егоцентризм, варто пропонувати учням аналізувати різні способи соціальної комунікації, зокрема й ситуації вияву агресії, цькування, завдання шкоди та ін., крізь призму власного сприймання: «Якби це був / була я, що б я відчув / відчула?». Значні можливості для розвитку в дітей навичок емпатії, самоідентифікації й розуміння власного та чужого особистого простору, прийнятних комунікативних стратегій і т.ін. закладено в дидактичному контенті уроків з освітньої галузі «Мови і літератури», інтегрованих курсів «Я досліджую світ» і «Мистецтво», на яких слід системно і комплексно впливати на соціально-емоційний розвиток учнів, хоча інші освітні галузі початкової школи також мають певний потенціал для такої роботи.

4. *Гендерні відмінності в соціально-емоційному розвитку.* Учені виявили, що в хлопців загалом краще розвинено навички стресостійкості та самоконтролю, а в дівчат – толерантності та емпатії. У дівчат раніше, ніж у хлопців, формується спроможність висловлювати емоції вербально, орієнтуватися на моральний зміст поведінки, тонше диференціювати емоційні стани, заміщувати фізичні емоційні реакції вербальними. У хлопців не так, як у дівчат, розвинені та скоординовані між собою мовні центри, тому вони використовують для опису свого емоційного стану менше слів. У виявах агресивної поведінки на рівні початкової школи хлопці та дівчата не відрізняються суттєво: якщо відчувають емоцію гніву, то демонструють агресію фізично. Однак уже в 12–13 років дівчата набувають значно кращих навичок у тактиці вербального та невербального висловлення емоцій, а хлопці продовжують вживати фізичні акти як засіб виявлення гніву.

5. *Неоднозначний вплив освітніх ризиків на розвиток соціально-емоційних навичок учнів.* Дослідження виявили, що виклики та труднощі, спричинені

війною, можуть як позитивно позначатися на розвиненості соціально-емоційних навичок здобувачів освіти, так і негативно: одні ситуації (військові дії, переїзд, дистанційне навчання та ін.) здатні загартувати учнівство, сприяючи розвитку в нього тих чи тих навичок, інші, навпаки, провокують пригнічення процесу їх формування: «... у тих учнів і учениць, яким довелося переїжджати в інше помешкання в тому ж населеному пункті, розвиненішою є навичка контролю над емоціями. Оптимізм, товариськість і мотивація досягати більш розвинені в учнівства, якому довелося переїжджати в іншу область, ... досвід переїзду в іншу країну пов'язаний із меншою розвиненістю навичок упевненості в собі, креативності та толерантності. В учнів і учениць, які втратили близьку людину внаслідок війни, більш розвинені навички контролю над емоціями та стресостійкості, але водночас менш розвиненими є навички енергійності, товариськості та креативності. Учні й учениці, у яких хтось із родичів воює, указують на меншу розвиненість співпереживання, оптимізму, упевненості в собі, товариськості, толерантності та мотивації досягати, порівняно з іншими їхніми однолітками. В учнів й учениць, які повідомили про те, що їхнє помешкання було зруйновано, більш розвинені такі навички, як креативність, допитливість і толерантність, ... Ті, хто повідомив, що їм довелося жити в умовах гірших, ніж вони мали вдома, мають розвиненіші навички довіри, контролю над емоціями, оптимізму та мотивації досягати, але меншу розвиненість упевненості в собі» (*Національний звіт*, 2024, с. 146).

Знаючи виділені дослідниками закономірності впливу освітніх викликів на формування соціально-емоційних навичок дітей, педагог початкової школи може діагностувати позитивну чи негативну дію ризиків на кожного учня і вибудувати індивідуальну траєкторію розвитку їхнього емоційного інтелекту з орієнтацією на менш розвинені навички.

6. *Більша ефективність фізичних практик розвитку емоційного інтелекту.* Учні початкових класів є більш чутливими до технік, пов'язаних з фізичними діями і відчуттями, напр.: «Заземлення», «Поплескай по собі» «Подмухай на уявну пір'їну / свічку», «Зроби гримасу», стратегій миттєвої допомоги і т. ін. Саме тому варто ширше використовувати ці техніки, відпрацьовуючи навички «зчитування» фізичних ознак позитивних та негативних емоцій. Натомість у силу вікових особливостей розвитку мислення й уваги, серед здобувачів початкової освіти складніше реалізуються психологічні техніки та освітні прийоми, що потребують абстрагування, тому частка їх використання має бути дещо меншою.

7. *Індивідуальні відмінності в соціально-емоційному розвитку.* У молодшому шкільному віці помітнішими стають індивідуальні вияви емоцій, на

основі чого вирізняють емоційно стабільних та емоційно нестабільних (часто збуджені, легко впадають у тривогу тощо) дітей. Негативний вплив освітніх ризиків на тривожних дітей може стати підґрунтям для розвитку різних типів агресивної поведінки. З огляду на це в роботі з емоційно нестабільними учнями слід більше уваги приділяти запобіганню агресії, девіантній поведінці і под.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, організуючи роботу із соціально-емоційного розвитку здобувачів та здобувачок початкової освіти, діагностику та надолуження утрат у цій сфері розвитку особистості, педагог має зважати на загальні вікові тенденції протікання цього процесу, індивідуальні психоемоційні відмінності учнів та вплив освітніх ризиків на процес становлення різних складників емоційного інтелекту – соціально-емоційних навичок. До найбільш вагомих особливостей, які слід враховувати в процесі становлення й розвитку емоційного інтелекту учнів початкових класів, належать такі: значний розрив у сформованості складників емоційного інтелекту; активне формування соціальних та комунікативних навичок; слабка особистісна рефлексія та егоцентризм; гендерні відмінності в соціально-емоційному розвитку; неоднозначний вплив освітніх ризиків на розвиток соціально-емоційних навичок учнів; більша ефективність фізичних практик розвитку емоційного інтелекту; індивідуальні відмінності в соціально-емоційному розвитку. Урахування вчителем цих особливостей допоможе надолужити втрати в становленні емоційного інтелекту учнів та вибудувати ефективну індивідуальну траєкторію розвитку соціально-емоційних навичок, що зазнали впливу освітніх ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Елькін, О., Марущенко, О., Кондратенко, О., Дрожжина, Т. (2022). Соціально-емоційне та етичне навчання під час війни. *Накупіло* : вебсайт. URL: <https://nakypilo.ua/novyny/my-zrozumily-dlia-choho-vchyly-seen-sotsialno-emotsiine-ta-etychne-navchannia-pid-chas-viiny/>
2. Коваль, Т. В., Запорожець, М. М. (2024). Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів в умовах війни: дієві інструменти. *Освітньо-науковий простір / Educational Scientific Space*, № 6 (1). DOI: [https://doi.org/10.31392/ONP.2786-6890.6\(1\).2024.04](https://doi.org/10.31392/ONP.2786-6890.6(1).2024.04)
3. Котик, Т. М. (2020). Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи : навч.-метод. посібн. Тернопіль : Астон.
4. Лавренюк, С. В. (2024). Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи : метод. посібн. Кривий Ріг.
5. Мельник, О. М. (2020). Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загально-освітній школах*, № 73 (Т. 1), 128–133. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-1.24>
6. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) в Україні (2022–2024). Т. 1 (2024). / кол. авт. : О. Елькін, О. Марущенко, Г. Бичко, В. Терещенко, М. Мазорчук, Т. Вакуленко та ін.; за ред. О. Елькіна, О. Марущенка, В. Терещенка; ГО «ЕдКемп Україна». Харків. URL: <https://sqe.gov.ua/wp->

content/uploads/2024/06/Nacionalniy-zvit-DOSEN.pdf

7. Про проведення Всеукраїнського експерименту «Організаційно-педагогічні умови формування в учнів м'яких навичок шляхом соціально-емоційного та етичного навчання» на базі ЗЗСО України на листопад 2019 – грудень 2024 рр. : Наказ МОНУ (№ 1413 від 18.11.2019 р.).

URL:

<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/11/19/1431-vid-18112019.pdf>

8. СЕЕН-путівник (2023). Соціально-емоційне та етичне навчання: освітня програма для навчання серця й розуму / Голов. ред. О. Елькін. Київ: ТОВ «Інжиніринг».

9. Хижняк, І., Мартиненко, І., Афузова, Г., Кротенко, В. (2024). Соціально-емоційний розвиток учнів початкових класів засобами дигітальної читацької діяльності за цифровим підручником eKidz.eu : навч.-метод. посібн. Київ.

10. Шпак, М. М. (2018) Вікові особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (68). Is. 164, 71–74. DOI: <http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-164VI68-17>

FEATURES OF THE SOCIAL AND EMOTIONAL DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL RISKS

Serhiy Nedoviz

PhD student of the specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences

SHEI “Donbass State Pedagogical University”

Dnipro, Ukraine

ORCID ID 0009-0007-8767-2879

sergeinedoviz@gmail.com

Iryna Reshetova

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of
Management and Administration

SHEI “Donbass State Pedagogical University”

Dnipro, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-2177-6081

irina_sotskaya@ukr.net

Abstract. The unstable conditions of the educational process in general secondary education institutions of Ukraine significantly affect the psychological and emotional sphere of primary school students. Educational risks cause losses both in the formation of social and emotional skills of primary school students and in the tempo and trajectory of its development. Along with the global educational risks of the 21st century for Ukraine from 2022 the greatest educational challenge is war, which leads to the emergence of a feeling of helplessness, stress and anxiety due to danger, post-traumatic disorders, etc.

In the modern Ukrainian scientists' scientific works, the main theoretical principles regarding formation and development of primary school students' emotional intelligence have been formed. They take into account the psychological principles of age-related personality development and adapt foreign experience of social, emotional and ethical education to the national conditions. Ukrainian scientists and practical researchers develop theoretical and practical educational and methodical materials for social, emotional and ethical education for primary school, particularly curricula, tools

for measuring social and emotional skills, methodical recommendations for teachers, parents, etc. However, for the time being, Ukrainian schools have not established a systematic development of social and emotional skills, which are the components of emotional intelligence. It is mostly affected by military actions in the territory of the country, which requires an operational response of the entire education system, and for this it is necessary to develop and generalize the theoretical principles of the formation and development of social and emotional skills, taking into account the effects of such educational risks.

In view of this, the authors of the article had attempted to generalize the features of the social and emotional development of primary school students in Ukraine who are exposed to educational risks.

As a result, the most significant features of the social and emotional development of primary school students who are exposed to educational risks were identified: a significant gap in the formation of the components of emotional intelligence; active formation of social and communicative skills; weak personal reflection and egocentrism; gender differences in social and emotional development; ambiguous impact of educational risks on the development of students' social and emotional skills; greater effectiveness of physical practices for the development of emotional intelligence; individual differences in social and emotional development.

The authors concluded that when organizing work on the social and emotional development of primary school students, diagnosing and catching up on losses in this area of personal development, the teacher should take these features into consideration. It will help to compensate for losses in the formation of students' emotional intelligence and build an effective individual trajectory for the development of social and emotional skills that have been affected by educational risks.

Keywords: primary school students; emotional intelligence; social and emotional skills; educational risks.

REFERENCES

1. Elkin, O., Marushchenko, O., Kondratenko, O., Drozhzhyna, T. (2022). Sotsialno-emotsiine ta etychne navchannia pid chas viiny [Social-emotional and ethical education during war]. Nakypilo : vebсайт. URL: <https://nakypilo.ua/novyny/my-zrozumily-dlia-choho-vchyly-seen-sotsialno-emotsiine-ta-etychne-navchannia-pid-chas-viiny/> [in Ukrainian].
2. Koval, T. V., Zaporozhets, M. M. (2024). Rozvytok emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv v umovakh viiny: diievi instrumenty [Development of emotional intelligence of younger schoolchildren in wartime: effective tools]. Osvitno-naukovyi prostir / *Educational Scientific Space*, № 6 (1). DOI: [https://doi.org/10.31392/ONP.2786-6890.6\(1\).2024.04](https://doi.org/10.31392/ONP.2786-6890.6(1).2024.04) [in Ukrainian].
3. Kotyk, T. M. (2020). Nova ukrainska shkola: teoriia i praktyka formuvannia emotsiinoho intelektu v uchniv pochatkovoї shkoly [New Ukrainian School: Theory and Practice of Emotional Intelligence Formation in Primary School Students]. Ternopil: Aston. [in Ukrainian].
4. Lavreniuk, S. V. (2024). Rozvytok emotsiinoho intelektu uchniv pochatkovoї shkoly [Development of Emotional Intelligence in Primary School Students]. Kryvyi Rih. [in Ukrainian].
5. Melnyk, O. M. (2020). Rozvytok emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv [Development of Emotional Intelligence in Junior School Students]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 73 (1), 128–133. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-1.24> [in Ukrainian].
6. Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia sotsialno-emotsiinykh navychok (DoSEN) v Ukraini (2022–2024) [National Report on the Results of the International Study of Social and Emotional Skills (SESS) in Ukraine (2022–2024)]. (2024). Vol. 1 / O. Elkin, O. Marushchenko, H. Bychko, V. Tereshchenko, M. Mazorchuk, T. Vakulenko ta in.; za red. O. Elkina, O. Marushchenka, V. Tereshchenka; HO “EdKemp Ukraina”. Kharkiv. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/Nacionalniy-zvit-DOSEN.pdf> [in Ukrainian].
7. Pro provedennia Vseukrainskoho eksperymentu “Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia v uchniv miakykh navychok shliakhom sotsialno-emotsiinoho ta etychnoho

navchannia” na bazi ZZSO Ukrainy na lystopad 2019 – hruden 2024 rr. : Nakaz MONU (№ 1413 vid 18.11.2019 r.). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/11/19/1431-vid-18112019.pdf> [in Ukrainian].

8. SEEN-putivnyk. Sotsialno-emotsiine ta etychne navchannia: osvitnia prohrama dlia navchannia sertsia y rozumu [SEEN-guide. Social-emotional and ethical learning: an educational program for training the heart and mind] (2023). / Chief ed. O. Elkin. Kyiv: TOV “Inzhynirynh”. [in Ukrainian].

9. Khyzhniak, I., Martynenko, I., Afuzova, H., Krotenko, V. (2024). Sotsialno-emotsiinyi rozvytok uchniv pochatkovykh klasiv zasobamy dyhitalnoi chytatskoi diialnosti za tsyfrovym pidruchnykom eKidz.eu [Social-emotional development of primary school students through digital reading activities using the digital textbook eKidz.e]. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Shpak, M. M. (2018). Vikovi osoblyvosti rozvytku emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv [Age-related features of the development of emotional intelligence in younger schoolchildre]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (68). Is. 164, 71–74. DOI: <http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-164VI68-17> [in Ukrainian].

Матеріали надійшли до редакції
27.03.2025 р.